

Наталія Ортинська,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного та
інформаційного права
Національного університету
«Львівська політехніка»

УДК 340.12: 342.726

Кримінальна відповідальність неповнолітніх з відставанням у психічному розвитку

Неповнолітні є однією з найбільш незахищених категорій осіб. Міжнародна спільнота погодилася можливість настання кримінальної відповідальності до досягнення повноліття і більшість держав також визначають це положення. В загальному кримінальна відповідальність настає в 16 років, хоча вік може знижуватися до 14 за деякі види злочинів. Вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує покарання.

Проблематика, пов'язана з особливими правами дитини, досліджувалася фахівцями в галузі юриспруденції, серед яких, зокрема Н. Крестовська, Л. Кривачук, Н. Оніщенко, Н. Опольська, О. Скакун та інші. Більшість питань психічного розвитку розглядалися фахівцями у сфері психології та педагогіки. Проте враховуючи широкомасштабність проблематики та новітні тенденції її правового регулювання залишаються ряд недосліджених теоретичних проблем.

Метою цієї статті є аналіз перспективи удосконалення кримінальної

відповідальності неповнолітніх з відставанням у психічному розвитку.

Фахівці у галузі кримінальної відповідальності стверджують, що такий правовий статус неповнолітніх в кримінальному праві потребує удосконалення. При аналізі праць дослідників особливо нас зацікавила позиція Т. Гончарук. Дослідниця пропонує внести зміни в кримінальне законодавство, про те, що не підлягають кримінальній відповідальності неповнолітні, які досягли віку кримінальної відповідальності, але внаслідок відставання у психічному розвитку під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, не були здатні критично ставитися до вчиненого діяння [1, с. 13].

Отож, таке питання потребує додаткового аналізу. Розпочнемо ми з поняття «відставання у психічному розвитку». Він синонімічний поняттю «затримка психічного розвитку». У сучасній дефектології розуміють збірну за клінічними ознаками групу різних варіантів відставання у психічному розвитку, які не характеризують

ються загальним психічним недорозвитком (як це має місце при олігофренії), але мають такі особливості інтелекту й особистості, які передусім не дозволяють дітям своєчасно і якісно оволодіти елементарними шкільними знаннями [2, с. 74].

Важкість диференціації рівня відставання в розвитку констатують фахівці в галузі медицини, психології, педагогіки тощо. Для вірної кваліфікації важливо відмежувати затримку розвитку від педагогічної недбалості. Не всі неповнолітні, які незадовільно навчаються в школі є суб'єктами що мають затримку психічного розвитку. К. Лебединська зазначає: "Цей тип затримки психічного розвитку слід відрізнити від педагогічної занедбаності, яка не є патологічним виявом, а обмежується дефіцитом знань і вмінь внаслідок недостатньої інтелектуальної інформації" [3, с. 9].

Також диференціація проходить верхню межею психічної хвороби. Щодо проблем психічних розладів, то за твердженням фахівців, їх відсоток у глобалізованому суспільстві весь час збільшується. На частку психічних розладів припадає 12% глобального тягаря хвороб в усіх країнах світу. За оцінками експертів ВООЗ, до 2020 року на їх частку припадає 15 % років життя, втрачених через непрацездатність (Disability-adjusted life year – DALY). Встановлено, що максимальний тягар психічних розладів лягає на плечі людей молодого віку, тобто найбільш продуктивної групи населення [4, с. 11]. Відсталість у психічному розвитку займає проміжне становище між «нормою» і розумовою відсталістю.

Виділяють дві основні форми затримки психічного розвитку:

1) затримка психічного розвитку обумовлена психічним і психофізичним інфантилізмом (ускладненим та неускладненим недорозвитком пізнавальної діяльності і мовлення), при цьому провідним виступає недорозвиток емоційно-вольової сфери;

2) затримка психічного розвитку, як наслідок довготривалих астеніч-

них і цереброастенічних станів, що виявляється у зниженій працездатності, підвищеній втомлюваності та виснажливості [5, с. 225].

О. Дзуткоєва у своєму дослідженні визначила, що підлітки із затримкою у психічному розвитку більш конфліктні у взаємовідносинах. У складних конфліктних ситуаціях ця група дітей часто реагує агресивно, брутально, з роздратуванням, проявляє негативізм та ігнорування суспільних норм [6]. Отож, вони схильні до проявів агресії, можуть вчиняти протиправні діяння.

Однак агресивність не є показовим соціально-психологічним критерієм, відсталість у психічному розвитку може проявлятися у незрілості складних форм соціальної поведінки при цілеспрямованій діяльності на тлі швидкої виснажуваності, порушення працездатності і довільної уваги. Медичним критерієм є наявність мінімальної мозкової дисфункції, найбільш характерними ознаками якої вважають: дифузні легкі неврологічні симптоми; підвищену збудливість; емоційну лабільність; помірно виражені сенсорно-моторні і мовні порушення; незначні проблеми в сприйнятті учбового матеріалу на уроках в школі; знижену увагу; труднощі самоконтролю в поведінці; недостатню сформованість навиків інтелектуальної діяльності [7].

Вагомим для удосконалення цієї норми є аналіз рівня відсталості у кожному окремому випадку. Тому другим критерієм є також обов'язковий, а саме доведення того факту, що неповнолітні не були здатні критично ставитися до вчиненого діяння. Тобто вони не усвідомлювали протиправність діяння та не передбачали можливість настання негативних наслідків для об'єкту злочинного посягання.

Оскільки в кожному окремому випадку необхідно констатувати відсталості у розвитку і його рівня, існує потреба у спеціальних знаннях та діагностичних засобах. Суд та слідчі органи не володіють ними, тому вва-

жаємо за необхідне визначити в законодавстві обов'язковість проведення експертизи. Оскільки вказана проблема має не тільки медичний характер, але й потребує спеціальних знань в галузі психології.

Нормативне визначення тягне необхідність створення інституційних засобів, для реалізації повною мірою правотворчих вимог. У цьому випадку мова повинна йти про подальші заходи, що вживаються з боку держави щодо неповнолітнього. Така особа повинна бути позбавлена можливості здійснювати повторний злочин. Закон перетворюватиметься у «фарс», якщо дозволити злочинцю, навіть неповнолітньому, за вищезазначеною причиною декілька разів уникати відповідальності. Тому саме на державі є обов'язок вжиття превентивних заходів для недопущення рецидиву.

Оскільки відставання у розвитку не є психічним захворюванням, психологічними та педагогічними методами можливо частково усунути вказану проблему. Акцентуємо, що державна політика в цій сфері має носити комплексний характер, яка би було спрямована на індивідуальному підході до кожного неповнолітнього які має психологічні проблема, а не звертати увагу виключно на тих осіб, що вже здійснили протиправну поведінку. Затримка у психічному розвитку, значний рівень агресивності та схильність до девіантної поведінки повинні діагностуватися на первинних стадіях фахівцями. У Концепції спеціальної освіти осіб з психічними та фізичними вадами в Україні підкреслюється, що необхідно створити життєздатну систему безперервного навчання осіб з психічними та фізичними вадами для досягнення ними якомога вищих освітніх рівнів, забезпечити можливості постійного духовного та фізичного самовдосконалення особистості, нормалізації та інтеграції в сучасну систему соціальних відносин [8, с. 124].

Сімейне спілкування, домашній затишок, морально-релігійне вихо-

вання є важливим фактором усунення можливості відхилень. Проте, як доводять фахівці досліджуючи безпосередні процеси розвитку дітей, цього не завжди достатньо. «Уявлення розумово відсталих дітей, які виховуються в сім'ю, про соціальних нормах носять розмитий характер, внаслідок чого вони вважають аморальні способи розв'язання етичних конфліктів прийнятними. Моральна норма не є для них знаком, зобов'язуючим до дотримання правил поведінки – позначається несформованість знаково-символічної діяльності. Несформованість образів-уявлень призводить до нестійкості моральних понять» [9, с. 102]. Отож, сім'я безумовно є основний агент соціалізації неповнолітнього, проте необхідний загальний комплекс заходів для усунення проблем агресивності та відставання у розвитку.

На сьогодні в Україні функціонує 40 спеціальних загальноосвітніх шкіл. Діти із затримкою психічного розвитку навчаються і виховуються в різних освітніх умовах, серед яких дошкільні освітні установи компенсуючого типу; спеціалізовані групи в типових дошкільних освітніх установах; спеціальні (коригуючі) школи; спеціальні (коригуючі) школи-інтернати і дитячі будинки; класи вирівнювання в загальноосвітніх школах; класи коригуючо-розвиваючого навчання в загальноосвітніх школах [10, с. 156]. Це свідчить про те, що деякі кроки нашою державою робляться, при чому починаючи з початкового етапу розвитку дитини.

Проте неповнолітні із затримкою розвитку, які вже вчинили злочин потребують особливого підходу. Тому вагомим є створення мережі закладів спеціально для таких осіб, де фахівці не тільки коригували розвиток, але й учували причини агресивності, соціалізували неповнолітнього з метою недопущення повторності злочинної діяльності.

Первинним фактором подолання проблеми неповнолітнього є навчання та психологічна підтримка. Психі-

чний розвиток досягається через у прогресивне зростанні цілеспрямованої діяльності щодо свідомої регуляції поведінки неповнолітнім, у здатності передбачати результати своїх дій, усвідомлювати соціальні норми і ними керуватися. Психічний розвиток досягається у процесі оволодіння знань та навичок. Поза навчанням і без нього неможливо досягти «норми» розвитку.

Вказані установи повинні функціонувати на базі психологічної служби, із залученням різного роду фахівців як то психологів, лікарів, психіатрів, логопедів тощо, діяти як заклад реабілітації, а не лікувальний на базі психіатричної служби. Це є дуже вагоме уточнення, адже аналіз показників діяльності психіатричної служби свідчить про те, що існуюча система медико-соціальної допомоги людям з вадами психічного здоров'я, яка побудована на принципах ізоляції і відсутності диференційованого підходу, представлена переважно стаціонарним видом допомоги (у співвідношенні стаціонарних ліжок до позалікарняних (16:1), практично позбавлена закладів реабілітації та соціальної під-

римки, тоді як у структурах захворюваності та поширеності розладів психіки та поведінки переважають ті, що не потребують спеціальних установ закритого типу, чим доводиться необхідність поширення позалікарняних, наближених до місця проживання форм, що узгоджується із світовим досвідом [4, с. 17]. Отож навчально-психологічні заклади соціальної реабілітації зможуть частково вирішити цю проблему.

Вважаємо, підтримати можливість встановлення на законодавчому рівні позбавлення відповідальності неповнолітніх, які вперше вчинили злочинне діяння, мають значне відставання у психічному розвитку, внаслідок чого були позбавлені можливості критичного ставлення до скоєного, що підтверджується висновком комплексної медико-психологічної експертизи.

За рішенням суду такі особи повинні примусово бути поміщені в навчально-психологічні заклади соціальної реабілітації для подолання проблем агресивності та відставання у психічному розвитку.

Список використаних джерел

1. *Гончар Т. О.* Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Т. О. Гончар. – Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2005. – 17 с.
2. *Миронова С. П.* Основи колекційної педагогіки / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.
3. *Лебединская К. С.* Основные вопросы клиники и систематики задержки психического развития. – М.: Педагогика, 1982. – 128 с.
4. *Пінчук І. Я.* Динаміка психічного здоров'я населення України в період 2008–2012 рр. та перспективи розвитку психіатричної допомоги країни / І. Я. Пінчук, Р. М. Богачев, М. К. Хобзей, О. О. Петриченко // Архів психіатрії. – 2013. – Т. 19, № 1. – С. 11-17.
5. *Смоліна О. С.* Медико-біологічні та соціально-педагогічні аспекти затримки психічного розвитку / О. С. Смоліна // Актуальні питання корекційної освіти. – 2011. – Вип. 2. – С. 222-230.

6. *Дзугкоева Е. Г.* Общение как условие социальной адаптации подростков с задержкой психического развития и без отклонений в развитии / Е. Г. Дзугкоева // Дефектология. – 1999. – №2. – С. 19 – 25.

7. *Защиринская О. В.* Психология детей с задержкой психологического развития / О. В. Защирина – СПб.: Речь, 2007. – 168 с.

8. *Основы специальной психологии* / Под ред. Л. В. Кузнецовой. – М.: Издат. Центр: «Академия», 2002. – 480 с.

9. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк.- К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

10. *Богданцева І. П.* Рівень сформованості емоційної сфери молодших школярів із затримкою психічного розвитку / І. П. Богданцева // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Педагогіка. - 2009. - Т. 112, Вип. 99. - С. 154-159.

Ортинська Н. В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх з відставанням у психічному розвитку

У статті аналізуються питання відповідальності неповнолітніх. Особливу увагу зосереджено на кримінальній відповідальності неповнолітніх з відставанням у психічному розвитку. Вказується на необхідність встановлення на законодавчому рівні позбавлення відповідальності неповнолітніх, які вперше вчинили злочинне діяння, мають значне відставання у психічному розвитку, внаслідок чого були позбавлені можливості критичного ставлення до скоєного, що підтверджується висновком комплексної медико-психологічної експертизи.

Ключові слова: неповнолітній, психічний розвиток, відповідальність, кримінальна відповідальність, агресія, психологічна підтримка.

Ортинская Н. В. Уголовная ответственность несовершеннолетних с отставанием в психическом развитии

В статье анализируются вопросы ответственности несовершеннолетних. Особое внимание сосредоточено на криминальной ответственности несовершеннолетних с отставанием в психическом развитии. Указывается на необходимость установления на законодательном уровне лишения ответственности несовершеннолетних, впервые совершивших преступное деяние, имеют значительное отставание в психическом развитии, в результате чего были лишены возможности критического отношения к совершенному, что подтверждается заключением комплексной медико-психологической экспертизы.

Ключевые слова: несовершеннолетний, психическое развитие, ответственность, уголовная ответственность, агрессия, психологическая поддержка.

Ortynska N. Criminal responsibility of minors retarded mental development

This article analyzes the liability of minors. Particular attention is focused on the criminal responsibility of minors with retarded mental development. Points to the need to establish in law the responsibility depriving juveniles who have committed a first offense, with a significant lag in mental development, as a result were unable to critical attitude to the offense, as evidenced by the conclusion of a comprehensive medical and psychological examination.

Key words: minor, mental development, responsibility, criminal responsibility, aggression, psychological support.